

М.А. Козловець
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Житомирський державний університет імені Івана Франка

М.О. Михайлова
аспірантка кафедри філософії
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Мультикультуралізм і проблема єдності суспільства

Об'єктом дослідження є явище мультикультуралізму в усіх його проявах – ідеологічному, політичному, соціокультурному... Визначаються сутність явища, його основоположні принципи, можливі концепції втілення у соціокультурному середовищі та негативні наслідки реалізації.

Объектом исследования является явление мультикультурализма во всех его проявлениях – идеологическом, политическом, социокультурном... Определяются сущность явления, его основополагающие принципы, возможные концепции воплощения в социокультурной среде и негативные последствия реализации.

The phenomenon of multiculturalism in all its manifestations – ideological, political, sociocultural is in the focus of the article. The essence of the phenomenon, its fundamental principles, possible conceptions of implementation in a socio-cultural environment and negative consequences of realization are defined.

Явище мультикультуралізму на сучасному етапі розвитку суспільства постає як проблемна стратегія, ідеологія та дискурс, що стверджують значимість існування різноманітних культурних форм. Інтеграційні та глобалізаційні процеси об'єктивно ведуть до того, що національні організації дедалі більше втягуються у «світову круговерть», відбувається «змішування» різних етносів й етнічних культур. Людям доводиться жити в суспільстві, в якому співіснують різні культури. Буття на межі різних культур, взаємодія з ними вимагає від індивідів діалогічності, розуміння, поваги до культурної ідентичності інших людей.

Мультикультуралізм – це не лише етико-філософська і культурологічна проблема, а й політичні стратегії, які реалізуються у низці країн. Якщо у першому випадку йдеться про чисельні дискусії

з приводу змісту цього явища і, відповідно, різні погляди та концепції, що пов'язані з його трактуванням, то у другому – про конкретну політику, що проводиться у полікультурному суспільстві. Політика мультикультуралізму є відповіддю національної держави на соціокультурний виклик, пов'язаний зі зміною етнодемографічної структури суспільства, зумовленою насамперед характером сучасних міграційних процесів. Відповідно формуються і завдання перед суспільними інститутами: максимально полегшити співіснування культур шляхом створення сприятливих правових, соціальних і матеріальних умов.

Щодо визначення самого поняття «мультикультуралізм», то існує понад десяток дефініцій. Українська дослідниця Н. Висоцька згрупувала їх у своєрідні кластери навколо кількох провідних тлумачень цього явища:

- демографічно-описове, яке констатує наявність у суспільстві чи державі етнічно або расово різноманітних сегментів;
- програмно-політичне, котре має на увазі конкретні типи програм та політичних ініціатив, покликаних реагувати на етнічне розмаїття. Такий підхід має на меті врахування інтересів різних етно-національних груп, забезпечення відповідного рівня визнання та самостійності для них, зберігаючи при цьому відповідне бачення національної єдності;
- ідеологічно-нормативне – як гасло чи модель політичної активності, яке ґрунтується на соціологічних та етико-філософських ідеях щодо місця людей з культурно відмінними ідентичностями у суспільстві;
- соціально-трансформативне, спрямоване на викорінення расизму, націоналізму, сексизму та здобуття рівності для всіх груп суспільства;
- історичне, що наголошує на важливості вивчення та розуміння якомога більшої кількості культур та взаємодії між ними [1, с. 111-112].

Мультикультуралізм, по суті, означає напрацювання правил і норм співіснування різних культур та їх носіїв в одному суспільстві, в єдиному правовому, соціокультурному просторі. З погляду правового закріплення і втілення в життя, мультикультуралізм характерний для багатьох розвинених країн як внутрішня політика, що спрямована на забезпечення асиміляції іммігрантів із країн «третього світу», а також ідеологія, що обґрунтовує таку політику. Основними принципами мультикультуралізму як ідеології є: 1) позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей і визнання того факту, що культурне розмаїття збагачує соціум, робить його життєздатнішим;

2) право на культурну відмінність, збереження і підтримання своїх культурних особливостей; 3) культурна рівноцінність та взаємна толерантність; 4) ієрархічно структурована подвійна ідентичність; 5) єдність у множинності. Культурна автономія тієї чи іншої групи визнається тією мірою, якою вона не суперечить базовим цінностям більшості, з якими ідентифікує себе держава (селективне збереження культур); 6) ідентифікація індивіда з певною етнокультурною групою формує у нього усталену самосвідомість, сприяє його психологічній захищеності, створюючи тим самим передумови для відкритості індивіда щодо інших етнокультурних груп і виховання в ньому толерантності; 7) право на рівні шанси. Культурні відмінності доповнюються принципом недискримінації і рівності у соціальній сфері; 8) політична керованість, оскільки мультикультуралізм не є самоорганізованим феноменом, для його формування і розвитку необхідні політична воля й підтримка.

Хоча політика мультикультуралізму і переслідує креативні, творчі цілі, однак вона несе й низку негативних явищ, серед яких найчастіше називають такі: 1) загроза національній єдності і громадянській гармонії, можливість посилення міжгрупової і міжрасової недовіри, ускладнення процесу асиміляції; 2) мультикультуралізм асоціюється з ідеологією політкоректності і практикою квотування при прийомі на роботу, у навчальні заклади тощо; 3) спрямованість політики на збереження і підтримку певних культур, породжує нерівне ставлення до громадян, при цьому ігнорується класове розшарування груп; 4) політика культурного визнання нерідко сама продукує етнокультурні меншини на вимогання з їх боку рівноправності. Особливо це помітно, коли відмінності акцентуються на наданні привілеїв; 5) піддаючи критиці історію країни (скажімо, стару Америку чи суспільний лад Росії) можна поставити під сумнів і її реальні історичні досягнення та успіхи; 6) мультикультуралізм сприяє інституціалізації культурних відмінностей та етнізації соціальних відносин, що загрожує ліберальним цінностям, зокрема пріоритету прав людини [2, с. 37].

Одна з суттєвих характеристик мультикультурного суспільства – заперечення ієрархії культур, культурного поділу на центр і периферію, пріоритетність горизонтальних зв'язків над вертикальними (що зближує мультикультуралізм з культурною практикою постмодерну загалом). Тому здійснення політики багатокультурності, реалізація її позитивного потенціалу потребує комплексного підходу, вміння витримувати баланс і попереджувати можливий негативний ефект.

Як етико-філософська і культурологічна концепція, ідеологія і політична стратегія – мультикультуралізм набув свого поширення у 70-х – 90-х роках ХХ століття в таких країнах як США, Канада, Австралія, Велика Британія. Його поява пов'язана з тим, що в цих країнах активізувалися пошуки нових форм взаємодії з іноетнічним населенням. Йшлося насамперед про зниження рівня матеріальної нерівності людей різної етнічної та расової належності. Однак, незважаючи на зусилля влади, соціальна напруга у таких полікультурних державах зростала. Повсюди розпочалася боротьба за право «бути іншим», відстоювання власної самобутності. Для представників різних етнічних груп, які сформувалися передусім із недавніх мігрантів, суперечливість ситуації полягала ще й у тому, що, з одного боку, інструментально, для їх процвітання в країні необхідно було якомога швидше та повніше влитися в іншу культуру, а з іншого – деконструкція їх старої ідентичності пов'язувалася з тим, що для збереження достатнього психологічного комфорту мігрантам необхідно було зберігати елементи рідної культури [3, с. 156].

Ідеологи й засновники концепції мультикультуралізму (І. Берлін, Г. Маркузе та ін.) уявляли собі свій ідеал таким чином, що у суспільстві з розвиненим інститутом демократії мирно співіснують різні культурні спільноти, у межах яких індивід реалізує своє право на культурну ідентичність. Окрім США, ознак такої мультикультуральності з часом набули і європейські мегаполіси. Наприклад, в Англії у вікторіанську епоху рівень етнічної єдності був настільки високим, що експансія інших культур чи етносів здавалася абсолютно неможливою, на відміну від сьогодення [4, с. 170].

Перед сучасними націями не стоїть питання: бути чи не бути їм мультикультурними. Множинність, розмаїття культур їм уже «нав'язана» зростаючою популярністю доктрин мультикультуралізму і диверсифікації в інтелектуальних і політичних колах Заходу, поширенням англійської мови як другої у багатьох країнах, утвердженням нових групових ідентичностей, зростанням міграційних потоків і впливів діаспори. Ці та багато інших чинників стали помітними явищами сучасного світу. Проте, наявність етнокультурної та мовної розмаїтості ще не є підставою для визнання суспільства мультикультурним у цілому. Для цього необхідно, щоб поряд з дескриптивними ознаками мультикультуралізму були наявні ще й нормативні. Нормативний аспект мультикультуралізму полягає у піклуванні держави про права, гідність і добробут усіх її громадян незалежно від їх етнічного, расового походження, віросповідання, мови тощо.

До основних переваг застосування концепції мультикультуралізму відносять відмову від ксенофобії та шовінізму, різного виду упереджень, визнання і толерантне ставлення до расових, етнічних, релігійних угруповань та гендерних і сексуальних меншин. Підвалиною толерантності в європейських країнах, безперечно, є ідеологія лібералізму, яка значною мірою уможливила об'єднання Європи. Щоправда, зміцнення толерантності в європейських країнах призвело до неконтрольованої міграції з країн третього світу, що спричинило загострення внутрішніх конфесійних проблем.

Незаперечним є той факт, що концепція мультикультуралізму з моменту своєї появи і до сьогодні нерідко є об'єктом гострого протистояння, причиною «культурних війн». Американський політолог Чандрен Кукатас у статті «Теоретичні основи мультикультуралізму» пропонує п'ять варіантів реакції суспільства на культурне розмаїття: ізоляція, асиміляція, м'який мультикультуралізм, жорсткий мультикультуралізм та апартеїд. Ізоляцію він вважає найбільш очевидною реакцією суспільства, а спроби не допустити виникнення культурного розмаїття в країні проводяться через жорстку імміграційну політику. Тим самим суспільство намагається зберегти традиційні переваги та привілеї більшості своїх членів. Але в такому випадку обмеження винятково імміграції недостатньо, оскільки окрім контактів з іммігрантами існує ще безліч способів впливу інших культур на те чи інше суспільство. Суть асиміляції як альтернативи ізоляції полягає в тому, що, допускаючи в країну приїжджих, щодо них слід проводити асиміляторську політику. Проте така політика також не є ефективною, оскільки, по-перше, іммігранти не тільки асимілюються, а й самі впливають на повсякденне життя та менталітет суспільства, яке їх приймає; по-друге, не всі культурні меншини готові змінюватися в тій мірі, як того вимагає соціальна політика держави їх прийому; по-третє, в суспільстві, де традиції індивідуальної свободи є пріоритетними, асиміляторська політика може вимагати введення обмежень не тільки до прибулих іммігрантів, а й до громадян, які народилися та виростили в цій країні.

Найбільш конструктивною реакцією, на думку Ч. Кукатаса, є м'який мультикультуралізм. У цьому випадку мультикультуралістичною реакцією на існування культурного розмаїття є відмова як від спроб не допустити його виникнення шляхом самоізоляції, так і від прагнення не дати йому укоренитися за рахунок асиміляції меншин. За такого підходу допускається як прийом країною представників різноманітних культур, так і спокійне ставлення до того, що меншини

можуть залишатися «не інтегрованими». Іншими словами, необхідно дати свободу вибору рівня асиміляції, що визначається бажанням та здатністю кожного індивіда.

Наступною реакцією є жорсткий мультикультуралізм з його установкою на те, що суспільство повинне вживати заходів для забезпечення меншинам не тільки повноцінної участі в житті суспільства, а й надання максимальних можливостей для збереження їх власної ідентичності і традицій. За такої ситуації, вважає дослідник, до розмаїття потрібно ставитися не просто толерантно, його потрібно закріплювати, заохочувати та підтримувати не лише фінансово, а й через надання культурним меншинам особливих прав.

Четвертою реакцією суспільства на культурне розмаїття дослідник називає апартеїд. Останній не закриває для представників культурних меншин в'їзд у країну, але передбачає повну заборону на їх асиміляцію. Однак таку політику, зазначає Ч. Кукатас, важко здійснювати протягом тривалого часу із-за природного прагнення людей до спілкування та об'єднання. Зберегти подібний політичний устрій можна тільки репресивними методами. Культурне розмаїття взагалі має свої переваги. По-перше, значно збагачується забарвленість життя. По-друге, виникає можливість здорової конкуренції. І по-третє, підвищується здатність соціальної системи до адаптації, завдяки доступності альтернативних способів життя.

Режимом найбільшої толерантності Ч. Кукатас називає класичний ліберальний мультикультуралізм. Науковець описує його як такий, що може ділити територію навіть з тим, хто налаштований проти нього. У той же час він не надає переваги та захисту жодній конкретній групі чи спільноті. Такий режим не буде заважати досягання власних цілей або підтримувати певні традиції, проте не стане й перешкоджати чи, навпаки, сприяти конкретним цілям чи традиціям. Це позбавлений страху та фаворитизму мультикультуралізм [5].

Хоча політика мультикультуралізму має на меті творчі, креативні цілі, вона несе й низку негативних явищ, зокрема, загрозу національній єдності і громадянській гармонії, ускладнює процес асиміляції мігрантів. Сприяючи інституціалізації культурних відмінностей, мультикультуралізм створює передумови посилення міжетнічної і міжрасової недовіри, замикання на собі новоутворених етнічних громад, небезпеку прогресуючої «капсулізації» суспільства і перетворення суспільного організму в сукупність «несполучних посудин». Мультикультуралізм – це фактично стимулювання розмаїття культур. Трансформація суспільно-культурної парадигми з моністичної на

плюралістичну, що відбувається, скажімо, у США протягом останніх тридцяти років, та спричинена нею потреба у ревізії моделі національної ідентичності дається взнаки у всіх сферах духовного життя країни.

Сьогодні головний виклик для європейських країн – це пошук оптимальної моделі інтеграції, способів залучення мігрантів у соціокультурне середовище країни перебування. Методи інтеграції, що практикуються в країнах «старої імміграції» (Велика Британія, Франція, Голландія, США, Німеччина), не завжди виявилися продуктивними. Мультикультуралізм як інструмент інтеграції виявив свою недостатню ефективність передусім щодо громадян, які мають мусульманське походження. Так, за твердженням Ангели Меркель, політика мультикультуралізму, що передбачає добросусідське співіснування людей різних культур і релігій, у ФРН зазнала фіаско. Особливо гостра дискусія з проблем інтеграції іммігрантів у німецьке суспільство розгорнулася після виходу праці Тіло Саррацина «Німеччина – самоліквідація», в якій йдеться про те, що зростання кількості іммігрантів, які не сприймають німецьку культуру і не прагнуть інтегруватися в німецьке суспільство, веде до занепаду Німеччини. Він висловив припущення, що продовження чинної політики щодо іммігрантів спричинить ісламізацію країни і крах її економічної системи. Т. Саррацин виступив із вимогою обмежити імміграцію в Німеччину вихідців з Туреччини і країн Близького Сходу. Після того, як багато німецьких політиків звинуватили його у ксенофобії, з'ясувалося, що його погляди поділяє більшість громадян країни.

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що проблема толерантності у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. набула надзвичайно гострого характеру у зв'язку з проблемою консолідації в поліетнічних суспільствах. У цьому контексті толерантність – це єдність у розмаїтті, повага, сприйняття та розуміння величезної кількості культур, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Нині культурна уніфікація набула глобальних масштабів. Процеси культурної глобалізації зумовили такі явища, як етнокультурна інтеграція, асиміляція, мобільність і, як наслідок, зростаюча поліетнізація національних спільнот.

Феномен поліетнічності має як емпіричний, так і етичний вимір. До першого належить наявність у певному суспільстві представників численних етнічних спільнот (окрім корінних, особливе значення мають модерні етнічні групи, як наслідок сучасних міграційних процесів), до етичного – досягнення толерантності, що часто у по-

літиці мультикультуралізму зводиться до позиції релятивізму. Релятивність декларує право кожного розвивати власну культуру, згідно із власними принципами, переконаннями та світоглядом. Разом із тим, релятивність є тією формою індивідуалізму, що нейтралізує оціночну позицію кожного суб'єкта культури відносно іншого. Позиція нейтральності в мультикультурному суспільстві призводить, з одного боку, до крайнього індивідуалізму і, у свою чергу, до втрати суб'єктом можливості сприйняття проблем, які виходять за межі його особистих інтересів, а з іншого – до формування нового атомізованого «Ми» [6, с. 69-70].

Дослідники, які заперечують або взагалі не визнають концепцію мультикультуралізму як філософську та не визнають її як чинник об'єднання суспільства і спосіб демократизації, популяризують ідею про те, що сьогодні жодне суспільство не є мультикультурним у повному розумінні цього слова. Проте, з такого погляду, важко назвати й демократичне суспільство, яке б повністю відповідало усім принципам і вимогам демократії як філософському дискурсу. Отже, мультикультуралізм як ідею, що об'єднує полікультурне суспільство, демократизує його в силу того, що він (мультикультуралізм) ґрунтується на загальнолюдських цінностях, можна сприймати як теоретичну модель, до якої може прагнути поліетнічне, поліконфесійне, багатомовне суспільство [7, с. 114-116]. Тому, можна впевнено стверджувати, що в основі феномена толерантності закладена ідея визнання й сприйняття Іншого не як чужого чи ворога, а як такого, що має право на відмову панування цілого над одиничним та рівноправність будь-яких культурних форм. Тому більш перспективним є доповнення мультикультурної орієнтації на сусідство та співіснування різних етносів і культур, установкою на їх взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення, домагаючись їх інтеграції в єдину політичну націю.

Україна, як і більшість сучасних держав, є поліетнічною країною за складом свого населення. Суспільно-політичні процеси ХХ століття та історичні обставини розвитку призвели до того, що сьогодні на території України проживають різні національні меншини, які мають власні традиції, культуру, звичаї. Саме мультикультурність та такий важливий її аспект як толерантність можуть стати запорукою динамічного розвитку українського суспільства. Разом із тим в Україні як поліетнічному суспільстві закладено чимало потенційних мін уповільненої дії (кримсько-татарська проблема, російська мова, розмежування країни на схід – захід тощо). Деякі з них підігрують-

ся свідомо певними політичними силами, щоб зробити інструментом політичних маніпуляцій і боротьби. На щастя, в нашій країні не прижилися ксенофобські настрої. Досі саме толерантність і здоровий глузд допомагали уникнути серйозних конфліктів. Переконалим свідченням глибокої укоріненості принципів толерантності у самосвідомості українського народу є поширені серед більшості українців переконання, що кожний етнос має невід'ємне право зберігати і розвивати свою рідну мову, культуру, звичаї, традиції, уклад життя, своєрідність релігійних вірувань.

Водночас отримання різними етнокультурними ідентичностями державних гарантій розвитку, забезпечення умов для збереження культурної самобутності етнічних меншин не повинно фрагментувати українське суспільство. Однією з цілей мультикультуралізму має бути створення структури загальнонаціональної ідентичності, яка б дозволяла зберігати етнокультурні особливості усіх громадян країни. Ідентифікація себе з українською державою (громадянська ідентичність) повинна бути первинною, а з тією чи іншою етнічною спільнотою – вторинною. Заохочуючи і реально підтримуючи культурний плюралізм різних етносів та етнічних груп, політика мультикультуралізму має сприяти їх інтеграції в єдину українську політичну націю, формувати почуття належності до неї.

Отже, з огляду на історичний досвід та нові явища суспільного життя, які принесла з собою глобалізація, виникла необхідність провести «інвентаризацію» наукових доробок у цій галузі та запропонувати нове, виважене бачення стосунків між етнічними спільнотами, які б могли лягти в основу сучасної культурної політики як усередині існуючих держав, так і у взаємовідносинах між ними. Перспективним є доповнення мультикультурної орієнтації на сусідство та співіснування різних етносів і культур установкою на їх взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення. Такий підхід, у свою чергу, передбачає не тільки врахування інтересів і прав нових національних меншин, а й рівність різних етнічних груп з автохтонним населенням у всіх сферах життя і необмежене право на культурний і конфесійний вибір, водночас домагаючись їх інтеграції в єдину політичну націю.

Список використаних джерел та літератури

1. Висоцька Н.О. Концепція мультикультуралізму і питання естетики / Н.О. Висоцька // Питання літературознавства: Науковий збірник. – Чернівці: Рута, 2009. – Вип. 77. – С. 110-121.
2. Суконкина Т.Н. Феномен мультикультурализма в современном обществе / Т.Н. Суконкина // Практична філософія. – 2008. – № 4. – С. 35-38.
3. М'язова І. Ю. Про місце та роль мультикультуралізму в комунікативному просторі // Філософські проблеми гуманітарних наук – 2008. – № 13. – С. 156-160.
4. Галецкий В. Критическая апология мультикультурализма / В. Галецкий // Дружба народов. – 2006. – № 2. – С. 169-189.
5. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма / Ч. Кукатас. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=10227
6. Бакальчук В.О. Тенденції етнокультурної толерантності в українському суспільстві / В.О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4. – С. 69-75.
7. Дрожжина С.В. Мультикультуралізм як проблема полікультурного українського суспільства / С.В. Дрожжина // Профспілки і духовність. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 16–17 грудня 2003 р.). – Донецьк, 2003. – С. 114-116.